

Kierkegaards kritik af kirken – ”den bestaaende Christenhed”

Udgivet af *Dansk Tidsskrift for Teologi og Kirke*, 2022, nr. 1.

Af Jens Rasmussen

Resumé

Teologen og forfatteren Søren Kierkegaard taler imod ”den bestaaende Christenhed” i skriftet Indøvelse i Christendom fra 1850. Kritikken i Kierkegaards forfatterskab hænger sammen med Kirkekampen i 1854-55. Denne forståelse støtter sig til forskningen siden 1900-tallet, startende med Eduard Geismar, men der eksisterer også den opfattelse, at Kirkegaards Kirkekamp betyder en ændring af hans personlighed eller ligefrem en afsporing af hans forfatterskab.

I Indøvelse i Christendom betegner Kierkegaard den eksisterende statskirke kritisk som ”den triumpherende Kirke”, hvor man i forkyndelsen betragter Kristus i stedet for at bekende ham. Kirken mangler ganske at tage evangeliet alvorligt, hvor det vigtige for den enkelte kristne er evangeliets strenghed med efterfølgelsen i Kristus. Kirken vil kun triumfere, ikke lide for sagen. Biskop J.P. Mynsters og kirkens forkyndelse står for skud.

Denne kritik af forkyndelsen må også ses i et større sammenhæng, for den får senere betydning for Kierkegaards Kirkekamp i 1854-55, hvor han ikke betragter Mynster som et sandhedsvidne efter dennes død i januar 1854. Han kritiserer Mynster og præster, fordi deres forkyndelse ikke dækker det liv, de lever, for de følger ikke kristendommens efterfølgelseskrav. Lægfolket bliver af Kierkegaard endda beskyldt for at deltage i kirkens handlinger udelukkende på grund af skik og brug. Han vil ikke tale om den ydre kirkes fællesskab, for det forflygtiger den enkeltes ansvarlighed, men fremhæver den indre kirke med forkyndelsen, hvor alle de enkelte kristne i denne verden lever under strengheden i lidelse og efterfølgelse. Kierkegaard vil med sin Kirkekamp i skærpet og polemisk form vække dén uro og anfægtelse i den enkelte, som han gennem sit forfatterskab har beskrevet. Der er efter min opfattelse kontinuitet mellem forfatterskab og Kirkekampen, og der må lægges vægt på Indøvelse i Christendom som en af de vigtige forudsætninger.

Indledning

Søren Kierkegaards kritik af Folkekirken og dens forkyndelse er emnet for denne artikel, og der inddrages nyere litteratur og refleksioner med vægt på kontinuiteten i forfatterskabet. I *Synspunktet fra min Forfatter-Virksomhed*, skrevet i eftersommer/efterår 1848 og udgivet posthumt i 1859, oplyser Kierkegaard, at *Afsluttende uvidenskabeligt Efterskrift* fra 1846 (forfatterpseudonym: Johannes Climacus) markerer ”Vendepunktet” mellem det æstetisk-religiøse og det kristelig-religiøse i forfatterskabet (N.J. Cappelørn 2021, 63, 476). Denne artikel fremhæver sidstnævnte periode fra 1847 til 1851 om det specifikt kristelige, og *Indøvelse i Christendom* (1850) anser jeg som vigtig, fordi der tales om evangeliets strenghed og Kristi efterfølgelse, hvilket bliver afgørende for den senere Kirkekamp i 1854-55 med kritikken af Folkekirken.

Allerede i *Indøvelse i Christendom* fremsiger Kierkegaard kravet om, at Mynster m.fl. skal ydmyge sig under det i strengeste forstand at være kristen og oprigtigt for Gud indrømme, hvor de som ufuldkomne står, at de ikke forkynder sand kristendom – med de nytestamentlige krav om efterfølgelse (jf. Bjergprædikenen). I forordet til dette skrifs tre hovedafsnit gentages kravet om denne indrømmelse – for kun med den kan den religiøse elite, personificeret ved Mynster, ”fly til Naaden” (SKS, bd. 12, 15, 79f, 85, 153).

I 1853 henviser Kierkegaard til *Indøvelse i Christendom* i en artikel, hvor dette indrømmelseskrav direkte bliver knyttet til ”den officielle Repræsentant for den officielle Christendoms Forkyndelse, Biskop Mynsters Christendoms Forkyndelse”. Men han offentliggør først artiklen i *Øieblikket*, i et af de sidste numre (nr. 8) fra september 1855 – lige før sin død (SKS, bd. 13, 345 med note, 347-48). Kierkegaard fastholder dette krav om indrømmelsen. Denne kontinuitet mellem forfatterskab og Kirkekamp er således til stede.

Til trods for dette tidlige krav om indrømmelsen, så skærper Kierkegaard sin position til sidst under Kirkekampen ved genudgivelsen af *Indøvelse i Christendom* i 1855. Kierkegaard mener i *Fædrelandet* 16. maj 1855 ikke længere, at ”det Bestaaende” kan forsvares og har ”Lov til at trække paa Naaden”, på mildheden. Pietetshensynet til afdøde biskop Mynster er nu helt fjernet og Kirkekampen skærpet (SKS, bd. 14, 213).

Ikke mange beskæftiger sig med Kierkegaard i tiden efter hans Kirkekamp og død i 1855, og virkningen af hans angreb på kirken har ikke været stor. Fra tid til anden har det betydet ”en vis mistillid til den officielle kirke ... men ikke mere” (Hal Koch, 1960, 193f, jf. 18, 188f, 190). *Indre Mission* interesserer sig imidlertid tidligt for Kierkegaards forfatterskab. Det gælder således nogle af drivkræfterne bag Københavns Kirkefond, H.O. Lange, H. Westergaard, Henry Ussing m.fl., der fra 1880'erne i høj grad er inspireret af Kierkegaards tanker om efterfølgelsen i Kristus – om det at være personlig kristen i ansvar (P.G. Lindhardt 1957, 362ff). Kierkegaards syn på kirken har kirkehistorisk interesse og får afgørende betydning med forskningsinteressen fra starten af 1900-tallet.

Forskerdiskussion

Forskerdiskussionen har beskæftiget sig med kontinuitet mellem forfatterskab og Kirkekampen i 1854-55. Forskerne Eduard Geismar (bd. 2.6, 1928, 56, 97-98), Emanuel Hirsch (bd. 1, 1933, 266f.) og P.G. Lindhardt (*Øieblikket*, 1961, forord, 17; henviser til Hirsch) fremhæver kontinuiteten. Geismar mener dog, at Kierkegaard under kampen bliver uligevægtig. Således må man forstå

Kierkegaards forfatterskab ud fra hans personlighed, at der også er en psykologisk forklaring på, at Kirkekampen løber ham af hænde og eskalerer.

I forskningen har der været andre meninger om denne sammenhæng eller mangel på samme. Således lægger N.H. Søe vægt på et brud i forfatterskabet, som indtræder med Kirkekampen. Søe har den opfattelse, at med Kirkekampen fordrejes Kierkegaards menneske- og kristendomssyn:

Set med mine Øjne ville Kierkegaard have staaet stærkere i dansk Aandsliv, om han var død et Aar eller to tidligere. For dem, der læser kirkekampens stridsskrifter og de dertil hørende dagbogsoptegnelser ... bliver denne episode en stadig mindelse om, at de kritikere ikke helt har uret, der siger, at der fra starten er noget skævt i K.s hele syn på menneskelivet og på kristendommen (G. Malantschuk og N.H. Søe 1956, 72f).

Hal Koch taler imod opfattelsen hos Søe. Der er med Kirkekampen ikke tale om en afsporing set i forhold til Kierkegaards forfatterskab:

Kierkegaard er en for skarp tænker og for blændende i sin konsekvens til at en så voldsom afsporing skulle kunne foregå, uden at han selv blev sig det klart. For mig er der ingen tvivl om, at kirkekampen er den følgerigtige afslutning. Men jeg indrømmer, at dette naturligvis kommer til at virke tilbage på forståelsen af det tidligere forfatterskab: heller ikke det kan fortolkes 'positivt' som en støtte for kirkelighed. Den, der ikke vil acceptere slutningen, kan heller ikke hente væsentligt i præmisserne. I hvert fald ikke med åndelig ret (Hal Koch 1960, 186-91; citat, 187).

Debatten mellem de to hovedsynspunkter har fortsat siden. Fremhæves kan Joakim Garffs bog *SAK. Søren Aabye Kierkegaard. En Biografi* (2000), som beskriver Kierkegaards liv og skrifter kronologisk og sætter dem i sammenhæng med samtidens beretninger. Garff står både for den psykologiske forskerforståelse af forholdet mellem forfatterskab og Kirkekamp og fremhæver samtidig sygeligheden til sidst, der især opfattes som en reaktion på Corsarens angreb i 1846. Peter Tudvad har tilsvarende udgivet en monografi *Kierkegaards København* (2004), der må siges at følge Hal Kochs principielle synspunkt og står i opposition til Garffs biografi. Endelig har jeg udgivet en kirkehistorisk undersøgelse om *Kierkegaards kritik af den triumferende kirke* (2006). Der drejer sig om Kierkegaards opgør og samspil med den eksisterende kirke og hele den religiøse elite. Bogen fastholder ligeledes kontinuiteten.

Anderledes med Anders Holm, der sammenstiller N.F.S. Grundtvig og Kierkegaards forfatterskaber. Holm mener, at Grundtvig i sine yngre dage kun tænker på beviset af sandheden om trosbekendelsen som kirkens fundament og først har den skjulte inderlighed med på sine ældre dage. Kierkegaard skal så til gengæld have det lige omvendt: Først den skjulte inderlighed, så det synlige

martyrium med Kirkekampen, hvor kristendommen bliver til i denne verdens lidelse (A. Holm 2009, 12-13, 265-70). De to har byttet roller over for hinanden, og Holm kalder det et krydspor mellem disse to samtidige. Det afgørende med min artikel er sammenhængen i Kierkegaards forfatterskab og ikke en forskel eller et brud i forfatterskabets sigte mellem den indre stridende kirke i skjult inderlighed og den ydre kirke med sit martyrium, sådan som Anders Holm opfatter det.

Kierkegaard beskæftiger sig i forfatterskabet med spørgsmålet, om kirken er triumferende eller stridende i denne verden, hvilket er vigtig for denne artikel. Han mener, at kirken er stridende og forholder sig til dette emne i *Philosophiske Smuler* (forfatterpseudonym: Johannes Climacus, 1844), siden i *Sygdommen til Døden* og *Indøvelse i Christendom*, udgivet i 1849-50 af Kierkegaard under forfatterpseudonym Johannes Anti-Climacus.

Der kan også henvises til *Taler ved Altergang om Fredagen. Christenlige taler*, udgivet i april 1848 i Kierkegaards eget navn, hvor 5. tale bl.a. omtaler strengheden og mildheden. Det er Gud som har føjet strenghed og mildhed sammen i Kristus, så loven forbliver i evangeliet og ikke adskilt fra evangeliet: Vi skal ”ikke i noget Øjeblik ... adskille hvad Gud har sammenføjet i Christo ... ikke fra Mildheden tage Strengheden, som er i den, ikke fra Evangeliet Loven, som er i det” (SKS, bd. 10, 304, jf. 301-308). Når Kierkegaard ofte understreger strengheden mere end mildheden, har det den begrundelse, at samtidens ”bestaaende Christenhed” har afskaffet strengheden og holder sig til mildheden i Kristi forsoning og frelse (N.J. Cappelørn, 2021, 223-59, med Kierkegaards kritik af Martin Luthers lov-evangelium, 234f).

Dernæst følger Kierkegaards skrifter, udgivet i 1851, *Om min Forfattervirksomhed, To Taler ved Altergangen om Fredagen og Til Selvprøvelse. Samtiden anbefalet* samt udgivet i 1851-52 *Dømmer Selv! Til Selvprøvelse Samtiden anbefalet*. Kierkegaard bruger i disse skrifter sit forfatternavn og ikke den indirekte meddelelsesform med forfatterpseudonym. Alle disse udgivelser fører frem til Kirkekampen 1854-55, præget af strengheden, lidelsens konsekvens og efterfølgelsens krav, ofte ganske ensartet udtrykt.

Indholdet i flere af Kierkegaards skrifter hænger ligeledes sammen med behandlingen i *Corsaren* og tidens samfundsmæssige og kulturelle ændringer, som medfører Kierkegaards kritik af systemskiftet i 1848, hvor enhver kan gemme sig bag partiet, menigheden og fællesskabet og unddrage sig et ansvar. Enevældens Kongelov (1665) med bundetheden til Den Augsburgske Bekendelse (1530) forlades og Grundloven (1849) med religionsfrihed indføres. Forandringerne medfører for Kierkegaard en ”Menneske-Frygt”, dvs. gruppepres, lighedsmageri og undertrykkelse med vold og konflikter til følge. Således må præsterne religiøst prædike imod denne udvikling, så

enhver tager sit liv personligt og fastholder sit ansvar. Faren er, at vægten med folkets kirke, Folkekirken, bliver lagt på mængden, det numeriske, og ikke på den enkelte. Forholdene har med andre ord ændret sig siden enevældens statskirke, hvor det ifølge Kierkegaard er den enkelte og det personlige forhold til Gud, som er afgørende (Bruce H. Kirmmse m.fl. 1997, 45-51).

Mynsters "triumferende Kirke"

Søren Kierkegaard vender sig imod "den bestaaende Christenhed", omtalt som den triumferende kirke, der forstår sig selv som sejrende og med anseelse her på jorden, og han beskriver modsætningen: "I den stridende Kirke var det at være Christen kjendeligt paa Modstanden, man leed. I den triumferende var det kjendeligt paa den Ære og Anseelse, man nød" (SKS, bd. 12, 212-16). Konkret betragter samtiden den triumferende kirke som en del af kristendommens historie (J. Rasmussen 2002, 120f, 123ff; J. Rasmussen 2012, 30-36, 45f). Kierkegaard anser i *Indøvelse i Christendom* denne triumferende kirke for indbildning. Han henviser derfor til den enkelte, der lever dette liv i prøvelsens tid og er medlem af den stridende kirke, som altid er i modsætning til denne verden og først bliver til den triumferende kirke ved Kristi genkomst (N.J. Cappelørn 2021, 343-44).

Det væsentlige for Kierkegaard er den stridende kirke, som ikke kan betragtes historisk, men er uforanderlig. I *Philosophiske Smuler* (1844) mener han, at der ikke gives en sikker vandring tilbage i historien om christenheden, og der findes ingen objektiv samtidighed med Guden. Kun på troens plan lever det historiske faktum, at Guden er til i Kristus (SKS, bd. 4, 272-86). Senere i skriftet *Indøvelse i Christendom* fra 1850 skriver han om det historiske ved kristendommen og dens udvikling: "En historisk Christendom er Galimathias og uchristelig Forvirrethed". Kristendommen er ikke noget historisk "Forbigangent", derimod er den sande kristne i troen altid "samtidig med Kristus". Således f.eks. "Samtidighedens Situation" med Kristus i altergangen, når indstiftelsesordene udtaler, "at det er hans Kjød og Blod". Dette betyder, at vægten for Kierkegaard ligger på kirkens uforanderlighed, hvor "hver Generation ere samtidige med Kristus". Først da er der tale om, at den bestående kirke bliver en stridende kirke. Den skal give mulighed for, at den enkelte bliver en stridende kristen, mener Kierkegaard. Skriften og den skrevne trosbekendelse står centralt for romantikkens teologer, men Kierkegaard tænker på den personlige Kristusbekendelse, hvor den enkelte lever i lyset af Kristus (SKS, bd. 12, 76, 107-09, 155-60).

Allerede i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846) skriver Kierkegaard om tidens teologiske tale (SKS, bd. 7, 331):

Som en gammel Mand, der har mistet Tænderne, nu gumler ved Hjælp af Stumperne, saaledes har den moderne christelige Tale om Christendommen tabt den energisk Terminologies Kraft til at bide – og det Hele er en tandløs ”Vævlen”.

Efter systemskiftet i martsdagene 1848 og vedtagelsen af Grundloven i 1849 bliver Folkekirken udsat for Søren Kierkegaards hvasse kritik. Det sker i forbindelse med hans kritik af forkyndelsen i kirken, som er at ”begribe, spekulere, betragte” Kristus i stedet for at efterfølge ham. I skriftet *Indøvelse i Christendom*, beskylder han denne kirke for triumferende kun at ophøje Kristus i stedet for stridende også at efterfølge den ringeagtede Kristus. Kirkens ledere vil ikke efterfølgelsens konsekvens, men en ”triumferende Kirke” i denne verden – og skal indrømme det (SKS, bd. 12, 203).

Med statsomvæltningerne i 1848-49, hvor enevælden bliver afløst af repræsentativt folkestyre, bliver der ikke prædikeret mod opløsningen af den enkeltes ansvar. Kierkegaard lægger stor vægt på biskop J.P. Mynsters afgørende betydning for den eksisterende statskirke på overgangen fra enevælde til repræsentativt styre (Kr. Nordentoft 1973, 56-60, 94f, 147ff, 248). At ramme Mynster er samtidig at ramme denne kirke (Johs. Sløk 1980, 53-62, 72ff, 122f). Mynster er ”Repræsentant for det Bestaaende”! Er Kierkegaards vurdering sand, er det et argument for, at Mynsters triumferende statskirke bliver betragtet som identisk med Folkekirken forudsætninger – ikke mindst i perioden 1800-1850. Derved er Kierkegaards kritik også aktuel i dag.

I *Indøvelse i Christendom* kæder Kierkegaard således teologers historiske kirkeforståelse sammen med den eksisterende statskirke. Kierkegaard betegner denne kirke som ”den triumferende Kirke”, hvor alle med dåbens ”Passeer-Seddel” kalder sig kristne uden at ”bekjende Kristus”. I denne kirke mangler man ganske at tage evangeliets budskab alvorligt til ”Efterfølgelse” (SKS, bd. 12, 214f). Dermed ikke sagt, at Kierkegaard blot vil skære tidens teologer over en kam. Han beundrer stadig biskop Mynster, og han deltager stadig gerne i hans gudstjenester.

Kierkegaard skriver i *Indøvelse i Christendom* med klar brod mod biskop Mynsters apologetiske forkyndelse, at det er at ”forraade Christendommen”, når han vil ”forsvare den”. Når man forsvarer kristendommen, har Djævelen vundet sit spil, fordi forsvaret sætter spørgsmålstegn ved Gud. I den apologetiske prædiken forivrer man sig i forsvaret og søger fejl i det hidtil førte forsvar for at gøre det mere fuldkomment, og til sidst er forsvaret vigtigere end Kristus, den fornede (SKS, bd. 12, 224-53).

Kierkegaard bruger let skjulte citater fra Mynsters prædikensamling fra 1823 med de ”tre Grunde” til bøn: tilbedelse, taksigelse og selvprøvelse (4. oplag, 1845, bd. 1, 420, jf. Fil. 4, 6-7; bd. 2, 18, 20, 22). Kierkegaard fremhæver Mynsters prædiken om ”at troe af tre Grunde”, som bliver ”sat istedetfor

Lydigheden”. Således bliver ”Mildheden sat istedetfor Strengheden” og derved bliver ”Christendommen afskaffet i Christenheden – ved Mildheden”. Mynsters ”Tilsætning af 'Grundene’” får en bismag af ”menneskelig Klynken og Medlidenhed, en Mislyd af det Indyndende” (SKS, bd. 12, 222f; jf. Rasmussen 2002, 46f).

Ironisk omtaler Kierkegaard Mynsters såkaldte ”milde Lære”. Det glemmes, at forkyndelsen ikke kun er mild og lokkende, men streng. Han hentyder til Mynsters andagtsbog: *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme*, bd. 1-2 (1833, bd. 2, 224f). Mynsters meget brugte skriftsted: ”Kommer Hid, alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile” (Matt. 11,28) optræder i starten af *Indøvelse i Christendom* og gentages flere gange. Kierkegaard kommenterer Mynsters skriftsted med bemærkningen: ”’Kommer hid!’ Ak, men hvis der nu var En, der var saa elendig, at han ikke kunde komme” (SKS, bd. 12, 13, 33).

I *Betragtninger*, det andet binds indledning, omtaler Mynster ”Betragtningens Standpunkt”, og forstår det som et både-og – både fornedrelse og ophøjelse. Det drejer sig for Mynster om både at følge Kristus på hans lidelsesvej og at følge ham i død og ved grav. Ved Kristi grav skal det ifølge Mynster triumferende lyde til den enkelte: ”lad ham aabenbares for dig!” – i herlighed. Mynster og andre i samtiden opfatter ikke denne forkyndelse som kun ”mild” (Mynster 1833, bd. 2, 20f; jf. Rasmussen 2006, 109-119).

Kierkegaard ser i *Indøvelse i Christendom* anderledes på det, for ”ved Graven er der ingen Hvile”. Den elendige har ved graven kun øje for indbyderen, som er ”den fornedrede Jesus Christus” – og den elendige skal selv følge efter. Indbydelsen om at komme hid sker med andre ord ikke i ”Herligheden” som hos Mynster. Tværtimod, det er den fornedrede Kristus, der kommer med indbydelsens ord, at ”for at troe paa ham, maa man begynde med Fornedrelsen”. Således gør Kierkegaard forkyndelsen streng med forargelsens mulighed: *Enten* at tro *eller* at forarges på, at Kristus i fornedrelsen er Gud! (SKS, bd. 12, 28f, 39, 50f, 79, 91, 103-05, 107-09, 113, 128, 144-46).

Det er den fornedrede, som indbyder det enkelte menneske. Indbydelsen gælder både de elendige, som ikke kan komme i kirken, og de besøgende, der kan komme. Indbydelsen står at læse i Bibelen og i perikoperne (prædikentekster) fra *Forordnede Alter-Bog* (1830), som Kierkegaard bruger overordentlig meget. I begge findes ”Guds og Kristi ord, som den af Helligånden inspirerede skrift, som den urokkelige, uomtvistelige og ukritisable guddommelige autoritet, hvis myndighedsbestemte fordringer speciel i N.T. kræver bogstavelig opfyldelse” (Arildsen 1980, 128).

Bibelen tekster er dog først og fremmest udtryk for den absolutte autoritet, for Kierkegaard er ikke fundamentalist. Han læser ikke Bibelen tekster ud fra en bogstavtro, men ud fra en bibeltro

læsning, hvor ”Kristus i enhver henseende skal blive større”, akkurat som hos Martin Luther (”drive på Kristus”; A. Kingo 2021, 210-12, 281).

Den historisk-kritiske tilgang er således ikke Kierkegaards ærinde. Hans brug af *Forordnede Alter-Bog*, hvis tekster udtrykker indbydelsen, tilstræber spændingsforholdet mellem Gud og menneske. Kierkegaard opfordrer ”hiin Enkelte” til – ved langsom og gentagen højtlesning i lønkammeret af hans kristelige og opbyggelige udgivne *Taler* – at forholde sig til Kristus og lidelsens efterfølgelse. Det gælder især de taler, som bygger på en perikopetekst. Denne spænding mellem højtlesning og personlig tiltale finder Kierkegaard i det hele taget i gudstjenesten med præstens højtidelige og langsomme oplæsning af alterbogsteksterne, mens kirkegængerer for sig selv er tiltalt ved at følge med i *Evangelisk-christelig Psalmebogs* kollektter, epistler og evangelier (Arildsen 1980, 125-31).

Kristendommen kan ikke betragtes gennem historien

Kierkegaard angriber den romantiske udviklingsoptimisme, som kommer til udtryk i samtidens forståelse af det objektive med den historiske kristendom: om Gud i historien gennem 1800 år (SKS, bd. 12, 44f). Kierkegaards kritik retter sig både mod Grundtvig og samtidens øvrige teologer, især J.P. Mynster og H.L. Martensen (J. Rasmussen 2018, s. 179-197; jf. 2002, 20-36, 59ff).

Kritikken i *Afsluttende uvidenskabeligt Efterskrift* gælder i høj grad den hegelske betragtning (jf. Lessing og Herder), hvor kristendom er anskuet som et historisk fænomen i stedet for at lægge trykket på, at kristendom er den enkeltes strid og kamp i tilegnelsen (subjektivismen). Tilfælles har tidens teologer en forståelse af den historiske kristendom og kirken, der er forankret i et objektivt hvilepunkt – enten for Grundtvig i trosbekendelsen eller for de andre i Skriften.

I *Indøvelse i Christendom* (1850) skriver Kierkegaard: ”al historisk Meddelelse er ’Videns’ Meddelelse, altsaa kan man af Historien Intet faa at vide om Christus” – ja, ”Viden tilintetgjør Jesus Christus” (SKS, bd. 12, 40f, 47f, 67, 76f). Objektivt kan kristendommen ikke betragtes gennem historien. Der gives ingen vished kun uvished. Tværtimod er enhver historiefilosofi en flugt fra eksistensen. Det fremhæver Kierkegaard allerede i *Philosophiske Smuler* (1844). Det afgørende paradoks er, at der subjektivt er en minimal historisk viden om, at Gud har givet sig til kende i Kristus (et nøgent faktum: ”Guden er bleven til”), men denne viden kan kun personligt tilegnes i troen, i inderlighed. Kierkegaard mener, at ”troens inderlighed” forholder sig til, ”at der for individet ingen anden mulighed foreligger og intet andet grundlag at bygge på end det absolutte paradoks: Gud blev menneske, lod sig korsfæste og opstod på tredjedagen” Denne subjektivitet udelukker, at individet er

i sine følelsers vold (A. Kingo 2021, 304-05; jf. *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (SKS, bd. 7, 553-55)).

Det drejer sig ikke om det alment historiske med den objektiv vished. Eksempelvis siger Kierkegaard i *Philosophiske Smuler* om Grundtvigs forsøg på historisk at bevise den apostolske trosbekendelses oprindelse: Hele tankegangen om at være ”Øienvidne” til den apostolske trosbekendelse er blot et ”Sværmeri” – et ”Echo” fra fortiden (SKS, bd. 4, 270f). I sine private *Papirer* ironiserer Kierkegaard over Grundtvigs universalhistoriske forståelse, hans ”verdenshistoriske Syner” (P.G. Lindhardt, 1974, 7 note 8), der betyder en objektiv samtidighed med ”Guden”. For Kierkegaard drejer det sig om det enkelte menneskes indre historie, det evige, hvor tvivlen og uvisheden forløser i tro.

Kierkegaard er skeptisk overfor romantikkens kulturelle og sproglige proces, som udvikler sig til et fællesskab, et folk, en nation, en menighed osv. Hos Kierkegaard drejer det sig om subjektiviteten: ”hiin Enkelte” (Ove Korsgaard 2004, 266, 295), dvs. inderligheden, hvilket vil sige *stille* at vokse med Kristus, som det bl.a. nævnes i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* fra 1846. Denne inderlighed er skjult for verden. Der er tale om en stridende usynlig kirke, men perspektivet bør udvides, for der er tale om et sekulariseret syn, hvor religiøsitetten finder andre veje end kirken og gudstjenesten, hvilket i øvrigt er et særkende for romantikken (H. Steffens, 1803, udgivet 1968, 6ff, 134f, 143). Således er det afgørende tilsvarende for J.P. Mynster: Den enkeltes andagt i lønkammeret – skjult for enhver!

Kierkegaard har øje for tidens verdsliggørelse med de ændrede kulturelle og samfundsmæssige vilkår. En søndag i 1845 bemærker han, at alle er taget i Dyrehaven for at høre Grundtvigs tale i Det Skandinaviske Selskab. Derfor sidder han som den eneste til gudstjeneste hos biskop Mynster. Nivelleringen, dvs. verdsliggørelsen, vil i fremtiden tage til, siger han profetisk i *En Literair Anmeldelse* fra 1846. Derfor er det for ham hykleri, når der hele tiden skal tales om menighedsfællesskab. Konsekvensen bliver til sidst taget. Under Kirkekampen opfordrer han hele befolkningen til ikke at gå til gudstjenester. Han må selv have holdt sig væk (Bruce H. Kirmmse 1996, 154, 402, note).

Dåb og nadver

I nyeste forskning mener man, at Kierkegaard kritik i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* bygger på hans opfattelse af Grundtvigs synspunkter, som denne havde som yngre, altså til og med 1820'erne. Den yngre Grundtvig tænker således kun på et synligt bevis på kirkens kristendom (A.

Holm 2009, 20-23, 67-70, 265-67). Det ændrer dog ikke ved, at også den yngre Grundtvig forholder sig til den stridende usynlige kirke med vægt på inderligheden. I *Theologisk Maanedsskrift* fastslår Grundtvig "den christelige Troes-Bekjendelse som Troens levende uforanderlige Grund-Begreb" (1826, bd. 6, s. 147). "*Troes-Bekjendelsen* ved Daaben er jo et fuldgyldigt Vidnesbyrd om, hvad *alle de* skal troe, der *vil være* Christne" (1827, bd. 8, s. 226. bd. 12, s. 33, s. 71-75). I den synlige kirkes gudstjeneste og livstegn med dåben lever den usynlige inderlighed hos dem som "vil være Christne" – og som *sammen* vil vokse med Kristus. Grundtvig tænker både som yngre og ældre på både den synlige og den usynlige kirke.

Det er de troendes menighed i statskirken, Grundtvig kæmper for – uanset hans alder. Det handler om Grundtvigs menighedssyn, dvs. "det Fællesskab, som Han skaber" og som stadig fastholdes af den ældre Grundtvig (Grundtvig 1909, bd. IX, "Den christelige Børne-Lærdom", 344f, 374f, 417-48; ligeledes kap. 10-12).

I forlængelse af Kierkegaards afvisning af Grundtvigs menighedssyn, kritiserer han i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* den bestående kirkes barnedåb – hvor alt er givet på forhånd: "Latterligt er og bliver det, at see Mennesker, der ene og alene ere Christne i Kraft af en Døbe-Attest, ved høitidelige Leiligheder gebærde sig á la Christne" (SKS, bd. 7, 331). Tilsvarende i *Indøvelse i Christendom*: "Enhver, der som Barn er døbt, som Dreng eller Pige confirmeret, om ham er det vist, at han er Christen – ved at slaae op i Tabelværket kan man jo see det efter" (SKS, bd. 12, 215, jf. 92f). Når nu alle kaldes kristne, vil forargelsens mulighed udeblive. Barnedåben betragtes som det udvortes, det objektive, men eksistensen glemmes og dåbens senere tilegnelse mangler. *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrifts* skjulte inderlighed, om *stille* at vokse med Kristus, bliver i *Indøvelse i Christendom* fremhævet som et skalkeskjul for den bestående kristenhed.

Heller ikke konfirmationen slår objektivt til, siger Kierkegaard med henvisning til Mynster og hovedparten af gejstligheden. De ser nemlig først dåben fuldbyrdet i den personlige tilegnelse ved konfirmationens første altergang. I *Indøvelse i Christendom* understreges netop den synlige kirkes mangler. Den fortaber sig i objektivitet og glemmer subjektivitetens tilegnelse.

Videre under Kirkekampen 1854-55 afviser Kierkegaard i tidsskriftet *Øieblikket*, den 30. august, 1855, nr. 7, offentligt barnedåben, hvilket er en skærpelse (SKS, bd. 13, 295f; jf. P.G. Lindhardt 1961, 155 og SKS, bd. 25, 283, NB 28:93, 1854):

Man seer da let, at dette Hele med som Barn at blive Christen, ja at man netop maa blive det som Barn, er hverken mere eller mindre end Fjas, som fjasende Præster, formodentlig i Kraft af deres

Eed paa det nye Testamente, sætte Menneskene i Hovedet, for at 'Præstens' Næringsvei og Carriere kan komme istand.

Når det drejer sig om familielivet, er der også tale om skærpelser under Kirkekampen. I *Indøvelse i Christendom* fastholdes det christelige familieliv, hvilket ikke er tilfældet under Kirkekampen i *Øieblikket*, 1855, nr. 7: "Det saa priste christelige Familie-Liv, er selv, christeligt, en Løgn" (SKS, bd. 12, 79 og bd. 13, 308). Skærpelsen gælder også vielsen, f.eks. i *Enten-Eller* (1843) med skildringen af det ideelle åndelige ægteskab, at "indenfor Christendommen maatte Kjærligheden gennemgaae mange Fata, inden man naaede hen til at see det Dybe, Skjønne og Sande, der ligger i Ægteskabet" (SKS, bd. 3, 36-37, jf. 13-151). Derimod i *Øieblikket* fra 1855, nr. 7, fraråder Kierkegaard vielsen, for i "Guds Ord anbefales eenlig Stand". Endvidere er vielsen kriminel, hvis den er foretaget af præsten, fordi han stjæler ved at tjene "lumpne Penge" på vielsen (SKS, bd. 13, 301-303).

Både Grundtvig og Kierkegaard anser nadveren for det "hellige Maaltid". Den ældre Grundtvig siger i *Den christelige Børnelærdom*, at altergangen er "det Bord", hvor Herren lærer alle "at elske Hinanden". Trykket ligger på fællesskabet i menigheden (N.F.S. Grundtvig 1909, bd. IX, "Den christelige Børne-Lærdom", 344f, 374f). Altergangen betød derimod for Kierkegaard, som udtrykt i hans holdte altergangstale i Vor Frue Kirke, den 1. september 1848 (trykt i *Indøvelse i Christendom*), at den enkelte kristne i efterfølgelsens tegn måtte i foruroligelse besinde sig på sin synd og sin død som det ene aspekt, mens det andet aspekt er beroligelsen med forsoning og frelse: Kristus er "Ringheden, Fornedrelsen er Anstødsstenen, Forargelsens Mulighed, og Du stillet mellem Hans Fornedrelse, som ligger bagved, og Højheden"; det er fra højheden, at Kristus "vedbliver at drage Dig til sig indtil en sidste salig Ende" (SKS, bd. 12, 157, 160; jf. N.J. Cappelørn 2021, 22-23 og 325-55).

Altergangen er en indvielse til det at være offer som Kristus selv. Den enkelte er f.eks. ved altergangen ifølge *Indøvelse i Christendom* "i Samtidighedens Situation med hiint enkelte Menneske" (dvs. Kristus), ved at denne "taler om at æde hans Kjød og drikke hans Blod". Ja, "Christen bliver man kun i Samtidighedens Situation med Christus". Kierkegaard er kritisk, fordi nadvergæsten – og han hentyder også til H.L. Martensens udgivelse af sin *Christelige Dogmatik* i 1849 – vil uden om den forargelse, at den fornedrede Kristus "gjør sig til det Guddommelige". Og dog skal den, der "troe passere Forargelsens Mulighed" – "O, for menneskelig Forstand uundgrundelig Dyb af Lidelse: at [Kristus] maatte være Forargelsens Tegn for at være Troens Gjenstand" (SKS, bd. 12, 108f, 113).

I *Indøvelse i Christendom* skal forargelsen over den fornedrede Kristus sættes i forbindelse med altergangen. I nadversynet er der forskel på Kierkegaard og Grundtvig. De bruger ikke helt dette

Gudsnærvær på samme vis. Grundtvig knytter til den enkelte sat i kærlighedens fællesskab, givet i menighedens fælles tro og historiens fælles lys. Men Kierkegaard knytter til troens uro for Gud, inderligheden, der aktiveres ved altergæstens forargelse over Kristi lidelse og længsel efter Kristi forsoning og forligelse. Mht. altergangen er ”stille inderlighed for Gud” med i *Indøvelse i Christendom* (SKS, bd. 12, 79f) og en forudsætning for den synlige manifestation: Et kristenliv i efterfølgelse. Der er med efterfølgelsen ikke tale om et følelsesmæssigt eller psykologisk forventningspres, men individet frisættes i efterfølgelsen ved Kristi gerning i forsoningen og forløsningen (A. Kingo 2021, 234-38, 311; N.J. Cappelørn 2021, 22f, 43f).

Jeg ser *Indøvelse i Christendom* som et kampskrift, en forudsætning for kirkekampen i 1854-55. Kirken består af alle de enkelte stridende i inderlighed. Fællesskabet er derimod til i evigheden!

Kirkekampen

Professor Johs. Sløk har givet sin forklaring på, hvorfor Mynster efterhånden bliver identificeret med den kirke, som Kierkegaard angriber. Den går ud på, at Kierkegaard egentlig ønsker at forsvare ”det Bestaaende” med kirken som denne samfundsordens basale funktion. Men de politiske omvæltninger i 1848 skuffer Kierkegaard. Han anker over, at Mynster ikke gør klar modstand mod tidens demokratiske kræfter, pøblen og ”Mængden” – dvs. folket og de politiske partier, eller de vakte, som af Kierkegaard bliver regnet for lige så fællesskabssøgende som alle de andre. Kierkegaard vil imidlertid ikke fællesskabet, for det forflygtiger den enkeltes ansvarlighed.

Modstanden er en hjertesag for Kierkegaard, fordi sigtet i hans forfatterskab er at tale til enkeltmennesket, der skal handle i ansvarlighed. I sin skuffelse over Mynsters passivitet må Kierkegaard ifølge Sløk nu selv angribe ”det Bestaaende”. Dette skal ske, for at ”det Bestaaende” ikke skal dyrke fællesskabet og ”Mængden”. Ikke alene Mynster, men også andre ”Dannede” – såsom Martensen, Grundtvig og præster – og til sidst også lægfolk er herefter skydeskive for hans kritik og spot (Johs. Sløk 1980, 53-62, 72ff, 122f).

Kierkegaard er konservativ, og han mener, at Mynster ved statsomvæltningerne i 1848-49 gør knæfald: Mynster er forkælet – ikke vant til den modgang som kommer, når man vil være redelig (SKS, bd. 22, NB 11:87; jf. Tudvad, 2004, s. 442f):

Nei, Mynster har dog aldrig anet hvad christelig Polemik er, han er forkjelet, og væsentlig forkjelet ved at være Taler. Der er maaskee Intet der saaledes forkjeler og fordærver et Menneske. Det strax at blive pathetisk paa en Prædikestol – istedetfor at handle i Virkeligheden – og saa at det næsten er En selv og Tilhørerne som havde den Mand Handlet!

Kierkegaard er kritisk, men endnu værre frygter han den nye tids frigørelse i kirken. Kierkegaard skriver i en artikel i *Fædrelandet* fra 1851 (31. januar, nr. 26: "Foranlediget ved en Yttring af Dr. Rudelbach mig betræffende"), at der er to slags "Vane-Christendom". En som letsindigt tager kristendommen forfængeligt og bilder sig ind at være kristen uden at være det, sagt med en hentydning til Mynsters fløj, og så en værre, "især Sekterne, Opvakte, Hyperorthodoxe, Partigængere", hvis troshovmod fremkalder gysen. Her tænker han formentlig på de vakte og den grundtvigske fløj. Når galt skal være, at han skal vælge, så vælger han dog "ubetinget den første" form for "Vane-Christendom" (Graff 2000, 578ff).

Den stigende heftighed i Kierkegaards angreb på Mynster viser sig, da han er på besøg hos sin familie i København, hos sin svoger Henrik Ferdinand Lund og dennes hustru Anna Cathrine. Når Kierkegaard kommer til frokost i dette hjem, starter han hver gang med en voldsom kritik af Mynster og kirken. Gentagne gange beder Anna Cathrine ham om at lade emnet ligge, da familien sætter stor pris på Mynster.

Til sidst i påsken 1854 under et måltid, hvor Kierkegaard straks begynder på sin kritik, rejser hun sig og går. Han ved nu, hvorledes hans angreb på Mynster vil blive optaget af hans egen familie, og denne episode viser også, at han har hævet sig over enhver høflighed. Hvis det er hans almindelige optræden, kan det ikke undre, at han efterhånden bliver isoleret – skyet af andre, der ikke vil høre på ham.

Således isoleret glider Kierkegaard direkte ud i et polemisk angreb på biskop Mynster som hovedrepræsentant for kirken og dens præster i tiden 1854-55.

Efter biskop Mynsters død den 28. januar 1854 mindes kgl. konfessionarius H.L. Martensen ham få dage senere i gudstjenestens prædiken den 5. februar i Christiansborg Slotskirke. Han mener, at Mynster er et af de rette "*Sandhedsvidner*", ikke bare når det gælder "Ord og Erkendelse", men især i "Gerning og Sandhed". Martensen betragter Mynster som et "*Led i den hellige Kæde af Sandhedsvidner*", som går tilbage til apostlenes tid (P.G. Lindhardt 1957, 53).

Mynster er, som Martensen siger det i sin bog *Til Erindring om J.P. Mynster* (1855, 28f, 55), "det bedste" et menneske kan være for et andet, nemlig "en Vej til Vejen". Martensen sætter Mynster uendelig højt, og for ham har et sandhedsvidne ikke primært med lidelse at gøre. I sine erindringer *Af mit Levnet* anser han Mynster og Grundtvig for "de betydeligste" i det 19. århundrede "i christelig og kirkelig Henseende" (afd. 2, 1883, 8-9, 49).

Først den 18. december 1854 indrykker Kierkegaard i det liberale blad *Fædrelandet* artiklen: "Var biskop Mynster et 'Sandhedsvidne', et af 'de rette Sandhedsvidner' – er dette Sandhed?" (SKS, bd.

14, 123-24). Heri fastslår Kierkegaard, at selv den største beundring for biskop Mynster ikke gør ham til sandhedsvidne, for han dækker ikke idealet – dvs. Ny Testaments kristendom. Mynster savner det ”mest afgørende christelige”, dvs. at lide for læren. Hans forkyndelse svarer med andre ord ikke til det liv, han har levet (SKS, bd. 14, 123):

Biskop Mynsters Christendoms-Forkyndelse fortøner, tilslører, fortier, udelader noget af det mest afgjørende Christelige, det, der falder os Mennesker ubeleiligere, det, der vilde gjøre vort Liv anstrænget, forhindre os i at nyde Livet, det om at afdøe, om frivillig Forsagelse, om at hade sig selv, om at lide for Læren osv.: behøver man ikke at være synderlig skarpsynet for at kunne see, naar man lægger det nye Testamente ved Siden af Mynsters Prædiken.

Prædikantens liv skal således dække hans prædiken, for derved bliver evangeliet sikret mod ”karakterløse Docenter istedet for Vidner”. Kierkegaard tager skridtet fuldt ud og karakteriserer Mynster som et ”Skin”, ja ”i høj Grad verdslig Klog, men svag, nydelsessyg og kun stor som Deklamator”.

Spørgsmålet er om dette angreb på Mynster i virkeligheden ikke samtidig er et angreb på Martensen og hans forståelse af ordet ”Sandhedsvidne”. Hos Kierkegaard er et ”Sandhedsvidne” et menneske, som udtrykker sin tro i eksistens og tager konsekvensen af den lidelse som følger af at leve kristendommen i en verden, hvor kærligheden altid bliver korsfæstet, altid betyder ofre. Det er med andre ord ikke nok, at et menneske vidner om den sejrende milde kristendom i denne verden.

Samtidens mange indlæg udtrykker en stor fare for, at denne lidelsens opgave udvikler sig til selvoptagethed, og så kan ansvarligheden for næsten nemt forsvinde. Godt nok kan mennesket møde mange små kors på sin vej, men det skal ikke ende i latterlighed, dvs. i selvoptagethed. Samtidens vurdering er, at den sunde tankegang skal fokusere på det væsentlige, uanset livsvilkår og eventuel lidelse, at ens navn er skrevet i Himlen. Mange i de dannede kredse anser Kierkegaards tankegang for sygelig (jf. Rasmussen 2006, 167-70).

Reaktionerne efter Kierkegaards angreb er afvisende, og kirkens øverste leder går til modangreb. Biskop Martensen indvier den 26. december 1854 to nye biskopper og kalder dem demonstrativt for ”Sandhedsvidner”. Det er ikke uden betydning, at han gør det Sct. Stefans dag. Her bliver der ikke givet indrømmelser.

Det bliver der heller ikke, da Martensen svarer Kierkegaard den 28. december 1854 i *Berlingske Tidende*. Martensen er ikke i tvivl om, at Kierkegaard forveksler begrebet ”Sandhedsvidne” med ”Martyr”. Hans svar er harmdirrende, og det er givet som en ”ligefrem Meddelelse”, som Kierkegaard ikke kan misforstå med sine ”falske, vindige Lærdomme”. Kort sagt er Martensen tilfreds med sit

”Vidnesbyrd”. Han mener ikke, at man kan diskutere lærdomme med Kierkegaard på det dogmatiske plan pga. hans ”aldeles jesuitiske, ja diaboliske etik”, der danner grundlag for hans anklager. Martensen opfatter Kierkegaard som alt for ”smudsig” til, at lærde kan diskutere med ham, og hans åndsevner fører ham desværre ”til sit Livs Ulykke”, til forfængelighedens ”Raffinement”. Man kan være sikker på, at i den henseende vil Kierkegaard ikke blive glemt.

Teologiprofessor Eduard Geismar tolker i sin store biografi på samme vis om Kierkegaard situationen, at han ikke bliver glemt (E. Geismar, 2. bd., 6. del, 1928, 59ff):

Saa meget er vist, at Dr. S. Kierkegaard, der engang har skrevet en Tale om ’den Kærlighedens Gerning at erindre en afdød’, i det mindste ved den sidste Tale over en afdød har bragt sig selv i Erindring paa en Maade, der i længere Tid vil sikre ham mod den Fare, til hvis Afværgelse han ikke synes at sky noget som helst Offer, den Fare: at blive glemt.

Martensen vælger i sit svar at spille forurettet, og i artiklen afleder han samtidig opmærksomheden fra Kierkegaards anliggende og angreb, at Mynster ikke er et sandhedsvidne. Det sker med taktisk snilde ved at fokusere på forargelsen over tilsmudsningen af Mynsters eftermæle. Denne fremgangsmåde fortsætter i de følgende måneders offentlige svar på Kierkegaards angreb.

I *Øieblikket*, f.eks. fra august 1855, nr. 7, bliver Kierkegaards kritik af præstestanden udvidet til også at omfatte lægfolket, som ligeledes unddrager sig afgørelsen i ansvar over for kristendommen, idet folket gør de kirkelige handlinger til sædvane. Især revser han barnedåben forstået som blot en passerseddel her i livet, og det står under Kirkekampen åbent, om han er tilhænger af voksendåb eller helt vil afskaffe dåbens sakramente (SKS, bd. 13, 295f). Videre hedder det herefter med en kritik af lægfolket (SKS, bd. 13, 297):

Saa opdrager man sine Børn til Christne, som det hedder, det vil sige, man tyller noget Barne-Slik, som aldeles ikke er det nye Testaments Christendom, i Barnet; og dette Barne-Slik, der ikke ligner Læren om Kors og Qval, om at afdøe, at hade sig selv, ikke mere end Syltetøi ligner Cremor-Tartari, dette Barne-Slik slikker saa Forældrene selv lidt af, og blive saa sentimentale ved Tanken om, at de selv desto værre ikke mere ere saadanne Christne, som de vare som Børn; thi kun som Barn kan man rigtigt være Christen.

Kierkegaard bruger i det hele taget flyveskriftet *Øieblikket* til en sønderlemmende kritik. Lægfolket bliver beskyldt for at deltage i kirkens handlinger udelukkende på grund af skik og brug – uden alvor. Det drejer sig kun om at være et plagiat, så vil alle vanskeligheder her i livet forsvinde. Tilværelsen skal indrettes bekvemt – men dermed bliver den ligegyldig for den enkelte, fordi livet bliver levet uden personligt ansvar.

I *Øieblikket* drejer det sig om kritikken af den enkelte, det kirkelige og hele kirkeinstitutionen. Dette sidste angreb hænger sammen med forfatterskabet, ikke mindst Kierkegaards alvorlige kritik af kirkeinstitutionen, som bliver forstået som den ”triumferende Kirke” i denne verden, der ikke forkynder sand kristendom og slet ikke indrømmer det.

Kritik af en rummelig folkekirke

Det er den rummelige triumferende folkekirke, hvor de kirkelige positioner er præget af både J.P. Mynster, H.L. Martensen og samtidens skrifteologer samt N.F.S. Grundtvig, som Søren Kierkegaard gør op med.

Kierkegaard ønsker absolut heller ikke en vækkelseskirke, som dyrker fællesskabet i særskilte menigheder (husforsamlinger), selvom han sympatiserer med de vaktens forståelse af at være en synder, som for Kierkegaard drejer sig om altid at have uret overfor Gud, altid at stå under evangeliets tiltale, som siger, at du er en synder. Kierkegaards familie tilhører Brødremenigheden i København, og Kierkegaard er hele tiden i kritisk dialog med sin fædrene arv. Herrnhuterne tilhører de vakte i landet, men de skiller sig ud ved at fjerne arvesynden, for Kristus på korset har overvundet syndens sold, og den, som hermed modtager frelsen og forsoningen, er frisat til at udvikle menneskets iboende potentiale. Denne optimisme vender Kierkegaard sig imod (A. Kingo 2021, 131, 322f, 339).

Kierkegaard angriber i flyveskriftet *Øieblikket* fra den 4. juni 1855, nr. 2, den ”Udvortes Side” af kristendom og kirke, ”det Comfortable” og henviser til det indvortes, dvs. forkyndelsen til alle de enkelte kristne, som lever med sin synd og lever i lidelse og efterfølgelse: ”denne Enkelte, disse Enkelte – ja, det var de Christne” (SKS, bd. 14, 149ff, 162ff.). Det drejer sig om den stridende kirke, som Kierkegaard tidligere har sagt det i *Indøvelse i Christendom* (SKS, bd. 12, 215-17, 224). Kristendommen er efterfølgelse ifølge *Øieblikket* fra den 11. september, nr. 8, dvs. ”at lide af Menneskene”. Det handler om, at et ”Sandhedsvidne” vidner om den etiske og kristne sandhed, og er – som Kierkegaard allerede skriver i *Fædrelandet* 18. december 1854 – ”fra først til sidst ukjendt med Alt, hvad der hedder Nydelse, derimod fra først til sidst indviet i Alt, hvad der hedder Lidelse” (SKS, bd. 14, 124). Kierkegaard vil ikke tolkes ”i Retning af Forslag til Forandring i det Udvortes”. Han samler sig således om et opgør med Mynster, præster og kirkeinstitution og ønsker, at kirken skal opløses i enkeltpersoner – endelig ikke i organiserede menigheder.

Allerede i 1853 kommer han ind på kirkens udvortes form, ”den bestaaende Christenhed”, som han ophæver (SKS, bd. 25, NB 28:37; jf. Peter Tudvad 2004, 444):

Naar man lever i Xsthed, maatte man vel, just for at undgaae at ligne Nicodemus, ligefrem træde ud af 'Christenheden', det var vel den eneste Maade paa hvilken man kunde siges: ved højlys Dag at komme til Christus.

I Tiden omkring systemskiftet i 1848 er Kierkegaard konservativ. Det viser profetien i skriftet *En literair Anmeldelse* (1846) og senere *Papirer*, men hans konservatisme er dialektisk (Nordentoft 1973, 56-60, 94f), dvs. Kierkegaard støtter Mynster og præstestanden ved at kritisere dem alle. Kierkegaard mener, at gejstligheden bærer en stor del af ansvaret for, at den gamle samfundsorden er faldet sammen. Tidens nivellering skaber menneskefrygt og misundelse, og mennesker gemmer sig for hinanden ved at være tilskuere til tilværelsen. Kierkegaard vil, at Mynster og præsterne skal prædike imod denne forandring, men de har svigtet (Nordentoft, 1973, 147ff).

Hele denne forståelse kaster lys over hans forkastelse af autoriteter, som det er tilfældet under Kirkekampen, specielt med udgivelsen af artikelseerien *Øieblikket*, hvis første nummer udkommer den 24. maj 1855, nr.1. Han ønsker i *Øieblikket* fra den 27. juni 1855, nr. 3, at kristendommen skal være privat praksis og tilgodese hvert enkelt individ (SKS, bd. 13, 195):

lad Staten (og dette er den eneste sande christelige Fordring, som det ogsaa er det eneste Fornuftige) gjøre al Christendoms Forkyndelse til privat Praxis – og det skal snart vise sig ... at der maaskee ikke er virkelig Brug for 100 Præster, og Sandheden vil nok vise sig at være, at maaskee ikke een eneste af alle disse Bisper, Provster, Præster er istand til at kunne overtage privat praxis.

Konsekvensen vil være en afvikling af kirkeinstitutionen. I årene 1854-55 er det vanskeligt at spore Kierkegaards kirkegang. Men i sit polemiske skrift, *Dette skal siges: saa være det sagt*, som udkommer den 23. maj 1855, opfordrer han til at undlade deltagelse i gudstjenester, for så deltager du "ikke i at holde Gud for Nar" (SKS, bd. 13, 116).

Til det sidste bliver gejstligheden og forkyndelsen udstillet, og ordvalget bliver skærpet, bl.a. i *Øieblikket*, nr. 10, dateret til november 1855. Dette nummer når ikke at blive trykt pga. Kierkegaards død, den 11. november 1855. Biskopperne Mynster og Martensen kaldes for "Øienforblindelse" og "Dødsdommen over al officiel Christendom, dette uhyre Luftcastel" bliver fastholdt. "Løgne-Præsterne" bliver regnet for "kræmmerbesjelet" og beskyldes for at være årsag til, at menigmand, som "betalende Medlem af Statskirke, Folkekirke", ikke tager kirkens forkyndelse alvorligt. Kierkegaard opfordrer menigmand til at "flye Præsterne, flye dem, disse afskyelige, hvis Næringsvei er at forhindre Dig i endog blot at blive opmærksom paa hvad sand Christendom er" (SKS, bd. 13, 393-97, 409-11).

Slutning

Kierkegaards kritik af kirken og dens forkyndelse rammer samtiden, og den har til enhver tid ramt mange læsere. Tidsskriftet *Øieblikket* omfatter 10 numre, og det indeholder artikler, som opfordrer staten til at lade sig skille fra kirken, og som angriber staten, fordi den for at pleje egne interesser har fordærvet kristendommen og gjort præsterne til menedere. Fordringen er, at præsterne i deres liv og forkyndelse skal efterleve Det Nye Testamente, men ikke kan det, for de lever godt af deres embede, men glemmer deres kald. Præsternes ukritiske håndtering af borgernes kirkelige handlinger, hvor der ikke bliver taget hensyn til det at være kristen, men hvor dåben blot er en passerseddel, bliver udstillet på det voldsomste.

I *Indøvelse i Christendom* (1850) fremsiger Kierkegaard kravet om, at biskop Mynster m.fl. skal ydmyge sig og overfor Gud og indrømme, at de ikke forkynder sand kristendom, dvs. forkyndelsen svarer ikke til det liv, de lever. Kravet om indrømmelsen gentages i indledningen til dette skrifs tre hovedafsnit (SKS, bd. 12, 15, 79f, 85, 153):

I dette Skrift ... er Fordringen til det at være Christen ... tvunget op til et Idealitetens Høieste ... der bør, christeligt, ikke slaaes af paa Fordringen, ei heller den forties – istedetfor at gjøre Indrømmelse og Tilstaaelse sig selv betræffende.

I 1853 henviser Kierkegaard – som sagt i indledningen – til *Indøvelse i Christendom* i en artikel, hvor kravet om fordringen til at være kristen direkte bliver knyttet til Mynster – ”den officielle Repræsentant for den officielle Christendoms Forkyndelse”. Kierkegaard fastholder fortsat dette krav om indrømmelsen, når han i *Øieblikket* fra den 11. september 1855, nr. 8, bruger artiklen fra 1853.

Kierkegaard skærper til sidst med stærke ord sine angreb på Folkekirken, men kontinuiteten mellem forfatterskab og Kirkekamp er klart til stede, for han holder hele tiden fast i sin kritik af tidens ”bestaaende Christenhed”. Umiddelbart bliver der ikke lyttet til Kierkegaard i samtidens kirkelige og teologiske kredse, hvor romantikkens åndshistoriske kristendom sejrer. Denne idealistiske hovedstrømning ligger langt fra Kierkegaards forståelse af den stridende kirke i denne verden. Til det sidste inden sin død fastholder Kierkegaard kravet om indrømmelsen, at samtidens triumferende kirke ikke forkynder sand kristendom, at den står langt fra idealet. Dette krav lever stadig.

Anvendt litteratur

Arildsen, Skat. 1980. ”Kierkegaard og ’Forordnede Alter-Bog for Danmark’”, *Kierkegaardiana*, årg. 11. København: C.A. Reitzels Forlag.

- Cappelørn, Niels Jørgen. 2021. *Om teologien i Søren Kierkegaards altergangstaler*, København: Eksistensen.
- Geismar E. 1926-28. *Søren Kierkegaard. Hans Livsudvikling og forfattervirksomhed*, bd. 1-2, København: Gads Forlag.
- Graff, J. 2000. *SAK. Søren Aabye Kierkegaard. En biografi*, København: Gads Forlag.
- Grundtvig, N.F.S. og Rudelbach, A.G (red.). 1826-1827. *Theologisk Maanedsskrift*, København: Den Wahlske Boghandling.
- Grundtvig, N.F.S. 1904 – 1909. *Udvalgte Skrifter*, udgivet af H. Begtrup, bd. I-X, København.
- Hirsch, Emanuel. 1933. *Kierkegaard-Studien*, bd. 1-2, Gütersloh: Bertelsmann.
- Holm, Anders. 2009. *To Samtidige: Kierkegaards og Grundtvigs kritik af hinanden*, København: Anis.
- Kierkegaard, Søren. 1909-1938. *Søren Kierkegaards Papirer*, udgivne af P.A. Heiberg, V. Kuhr og E. Torsting, bd. I-XI i 21 bind, København: Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag.
- Kierkegaard, Søren. 1953. *Breve og Aktstykker vedrørende Søren Kierkegaard*, udg. af Niels Thulstrup, bd. I-II, København: Søren Kierkegaard Selskabet.
- Kierkegaard, Søren: 1961. *Øieblikket Nr. 1-10, 1855*, indledn. ved P.G. Lindhardt, København: Hans Reitzels Forlag.
- Kierkegaard, Søren. 1962. *Søren Kierkegaards Dagbøger*, udg. af Peter P. Rohde, København: Thaning & Appels Forlag.
- Kierkegaard, Søren. 1962-1964: *Samlede Værker*, 3. udg., bd.1-20 + supplementbind, udg. af Peter P. Rohde, København: Gyldendals Forlag.
- Kierkegaard, Søren. 1997-2013. *Søren Kierkegaards Skrifter*, bd. 1-28 og K1-K28, København: Gads Forlag (www.SKS.dk).
- Kingo, Anders. 2021. *Søren Kierkegaard og herrnhuterne. Om teologi og forkyndelse i en moderne tid*, København: Fønix.
- Kirmmse, Bruce H. (red.). 1996. *Søren Kierkegaard truffet. Et liv set af hans samtidige*, København: C.A. Reitzels Forlag.
- Kirmmse, Bruce H. 1997. ”’at voxte fra dette Barnlige’ – Roden til Søren Kierkegaards kamp mod kristenheden”, *Den jyske Historiker*, nr. 79, Aarhus.
- Koch, Hal. 1954. *Den danske Kirkes Historie*, bd. VI, København: Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag.
- Koch, Hal (red.). 1960. *Et kirkeskifte. Studier over brydninger i dansk kirke- og menighedsliv i det 19. århundrede*, København: Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag.
- Korsgaard, Ove. 2004. *Kampen om folket. Et dannelseperspektiv på dansk historie gennem 500 år*, København: Gyldendal.
- Lindhardt, P.G. 1957. *Den danske Kirkes Historie*, bd. VII, København: Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag.
- Lindhardt, P.G. (udg.). 1961. *Øieblikket Nr. 1-10, 1855, Søren Kierkegaard*, København.
- Malantschuk, G. og Søe N.H. 1956. *Søren Kierkegaards Kamp mod Kirken*, København: Ejnar Munksgaard.
- Martensen, H.L. 1855. *Til Erindring om J.P. Mynster*, København: Gyldendalske Boghandling.
- Martensen, H.L. 1883. *Af mit Levned*, afd. I-III, København: Gyldendalske Boghandling.
- Mynster, J.P., 1845. *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret*, bd. 1-2, 4. opl., København: Gyldendalske Boghandlings Forlag.
- Mynster, J.P. 1833. *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme*, bd. 1-2, København: J. Deichmanns Forlag.
- Nordentoft, Kr. 1973. *”Hvad siger Brand-Majoren?” – Kierkegaards opgør med sin samtid*, København: Gads Forlag.

- Rasmussen, J. 2002. *En brydningstid. Kirkelige holdninger i guldalderperioden 1800-1850*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Rasmussen, J. 2006. *Kierkegaards kritik af den triumferende kirke*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Rasmussen, J. 2012. ”Kirke-stat forholdet og kirkeforfatningsforslagene i det 19. århundrede”, *Kirkeforfatning. Kirkeretsantologi 2012*, red. af Sv. Andersen m.fl., Frederiksberg: Forlaget Anis for Selskab for Kirkeret.
- Rasmussen J. 2018. ”J.P. Mynster og H.L. Martensen: to biskoppers kirkelige holdninger”, *Kirkehistoriske Samlinger 2018*. København: Selskabet for Danmarks Kirkehistorie.
- Sløk, J. 1980. *Da Kierkegaard tav. Fra forfatterskab til kirkestorm*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Steffens H. 1968 (1803). *Indledning til Philosophiske Forelæsninger*, København: Gyldendals Forlag.
- Tudvad, Peter. 2004, *Kierkegaards København*, København: Politikens Forlag.
-

Jens Rasmussen,
Kirkehistoriker og fhv. hospitalspræst, ph.d.,
Klosterbakken 20 G., 3. th.,
5000, Odense C.
Tlf. 23284328/66191720
Hjemmeside: <http://jens-rasmussen-odense.dk/>